

Quyov eymeriozining diagnostikasi va epizootologiyasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada Samarqand viloyatining Bulung'ur va Jomboy tumanlaridagi zamonaviy quyovchilikka ixtisoslashgan xo'jaliklarda quyov eymeriozi uchun tekshirish ishlari amalga oshirilgan bo'lib invazyaniyning ekstensivlik va intensivlik holati bayon qilingan.

Kalit so'zlar. Quyov, eymerioz, eymeriya, protozoa, apicomplexa, sporozoa, coccidiida, ootsista, invazyiya, Darling usuli, ekstensivlik, intensivlik.

Mavzuning dolzarbligi. O'zbekiston Respublika- si Prezidentining 2022-yil 8-fevraldagi PQ-120-son qarorida O'zbekiston Respublikasida chorvachilik sohasi va uning tarmoqlarini rivojlantirish bo'yicha 2022-2026-yillarga mo'ljallangan dasturi tasdiqlangan bo'lib, mamlakatda chorvachilik mahsulotlari ishlab chiqarishni ko'paytirish hisobiga oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash, ishlab chiqarishning zamonaviy usullarini keng joriy etish, bu orqali qo'shilgan qiymat zanjirini yaratish, kooperatsiya munosabatlarini rivojlantirish, chorvachilik sohasi va uning tarmoqlarini davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash, shuningdek, mazkur sohada zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va ilm-fan yutuqlaridan samarali foydalanishni tashkil etish maqsadida: chorvachilik sohasi va uni tarmoqlarining joriy holati tahlil qilinganda bugungi kunda respublikamizda 254 ta quyovchilik xo'jaligi faoliyat yuritayotganligi ilg'or xorijiy tajriba asosida chorvachilik sohasining quyovchilik tarmoqlarida ishlab chiqarilayotgan mahsulotlar salmog'ini oshirish; quyov go'shti mahsulotlarining ichki va tashqi bozorlardagi raqobatbardoshligini oshirish hamda mahalliy mahsulotlarni xalqaro sifat talablariga moslashtirish; quyov go'shtining tavsiya etilgan minimal iste'mol normalarini qayta ko'rib chiqish, shuningdek, aholining sog'lom ovqatlanish madaniyatini oshirish; quyovchilik tarmog'ini yanada rivojlantirish hamda kooperatsiya tizimi asosida mahsulot ishlab chiqarish hajmini ko'paytirish.

Ushbu ustuvor yo'nalishlar doirasida respublikamizda sifatli quyov go'shtini iste'mol qilish darajasini ko'tarish hamda umumiy go'sht mahsulotlari hajmi- da uning ulushini oshirish nazarda tutilgan va ijrosi bo'yicha barcha mas'ul tashkilot va korxonalarning faoliyatini jadallashtirish talab etilgan.

Dasturi amalga oshirishdan kutilayotgan natijalar quyovchilik tarmog'ini rivojlantirish yo'nalishida: quyov go'shtini yetishtirish hajmi 100 tonnadan 23 ming tonnaga yetkazish aholi jon boshiga quyov go'shtini iste'mol qilish hajmini 3 kilogrammdan oshirishga imkoniyat yaratadi; quyov boqishni ilmiy asosda yo'lga qo'yish maqsadida

respublika hududlarida quyovchilik naslchilik xo'jaliklarini tashkil etish va naslli quyovlar bosh sonini ko'paytirish choralarini ko'rish; go'sht yo'nalishidagi quyov zotlarini mahalliy sharoitga moslashtirish va ixtisoslashgan quyovchilik bo'ldoqchilik xo'jaliklarini tashkil etish hisobiga kooperatsiya tizimini joriy etish va qo'shilgan qiymat zanjirini yaratish choralarini ko'rish; ilm-fan va ishlab chiqarishni tizimli asosda uzviy integratsiyalashtirish, innovatsion texnologiyalarni amaliyotga keng joriy etish, quyovchilik tarmog'ida yuqori malakali mutaxassislariga bo'lgan joriy va istiqboldagi ehtiyojni hisobga olgan holda kadrlar tayyorlash, ularning malakasini oshirish maqsadida o'quv-uslubiy qo'llanma va amaliy tavsiyalar tayyorlash, chop etish zaruriyati mavjud.

Ayni paytda quyovlarning kasallanishida parazitlar kasalliklarining salmog'i ham sezilarli darajada oshmoqda, bunga asosiy sabab quyovchilik bilan shug'ullanuvchilarning malakasini yetishmasligi, veterinariya mutaxassislarining jalb etilmaganligi, zoogigiyena va sanitariya qoidalariga rioya etmaslik, parazitlar kasalliklarga qarshi rejali profilaktika choralarini ko'rilmisligidir.

Oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash dolzarb vazifa hisoblangan hozirgi davrda quyovchilik tarmog'ini ham samaradorligini oshirish muhim ahamiyat kasb etadi. Bu dolzarb vazifani bajarishda quyovlarda uchraydigan kasalliklarni oldini olish va samarali davolash usullarini joriy etish ushbu tarmoq uchun ishlab chiqarishdagi zarurat hisoblanadi. Chunki so'nggi yillarda Respublikamizda quyovlarning parazitlar va boshqa kasalliklari ilmiy izlanuvchilar tomonidan deyarli o'rganilmagan.

Tadqiqotning maqsadi. Samarqand viloyatining Bulung'ur va Jomboy tumanlarida ko'paytirilayotgan naslli (Hycle zotli) quyovlar orasida eymeriozni diagnostikasi hamda epizootologik holatini o'rganishdan iborat.

Quyvon eymeriozini koprologik tekshirish natijalari

Xo'jalik nomi	Quyvonlar bosh soni	Tekshirish usuli	Invaziyaning ekstensivligi	
			soni	foyizi
"Bo'riboy Mustaev zamin nur" F/X	355	koprologik	24	6,2
"Jomboy ko'chatchilik tomorqa xizmati" MCHJ	125	koprologik	36	28,8

Tadqiqot ob'ekti va uslublari. Tadqiqotlar Samar- qand viloyatining Bulung'ur hamda Jomboy tumanlar- idagi shaxsiy yordamchi, dehqon va fermer xo'jaliklari, "Bo'riboy Mustaev zamin nur" F/X hamda "Jomboy ko'chatchilik tomorqa xizmati" MCHJ larida ko'pay- tirilayotgan turli yoshdagi spontan (tabiiy) zararlangan quyvonlarda olib borildi. Tadqiqotlarda quyvonlardan ol- ingan tezak namunalari tekshirishda Darling usulidan foydalanildi.

Muammoning urganilganlik darajasi. Quyvon eymeriozining qo'zg'atuvchisi sistematika bo'yicha *Protozoa* hayvonot olamiga, *Apicomplexa* tipiga, *Sporozoa* sinfiga, *Coccidiida* turkumiga, *Eimeriidae* oilas- iga, *Eimerinae* kichik oilasiga va *Eimeria* avlodiga mansub. Ushbu koksidiyalar turlaridan biri *Eimeria stiedae* quyvon jigarida parazitlik qiladi va eymeriozni keltirib chiqaradi, boshqa turlari *E.perforans*, *E.media*, *E. magna*, *E.irresidua* lar esa ichakda parazitlik qilib, patologik jarayon uzoq vaqt davom etadi (30-50 kun).

Barcha sporalilar kabi quyvon eymeriozi ham uchta taraqqiyot davrini boshdan kechiradi: 1 davr shizogoni- ya yoki jinsiz ko'p marta bo'linish yo'li bilan ko'pay- ish; 2 davr gametogoniya yoki jinsiy ko'payish; 3 davr sporogoniya yoki jinsiz ko'payish yo'li bilan spo- rozoitlar hosil qilish va ulami bir xo'jayin ishtirokida rivojlanuvchilarida tashqi muhit taassurotidan himoya qiluvchi spora hosil qilish davrlari bilan ko'payadi.

Eymeriyalami hay von ozganizmida joylashuviga bog'liq ravishda quyvon eymeriozining uch shakli farqla- nadi: 1. Ichak, 2. Jigar, 3. Aralash shakllari. Amaliyotda invaziyaning aralash shakli muhim o'rin tutadi. Kasal- likning boshlanishida quyvonning ichaklari zararlanib, keyinchalik jigari invaziyalanadi va natijada aralash shakl boshlanadi. Invaziyaning yashirin davridan key in quyvonchalar loxaslanadi, odatdagidek harakatchanli- gi yo'qolib, qomini yerga berib yotadi. Ishtahasi pas- ayib, ozuqa yemay qo'yadi. Qorin bo'shlig'i shishadi va og'riq beradi, axlati suyuqlashib, bazan shilliq va qon aralash bo'ladi. Kasai quyvonlar o'sishdan qoladi, oriqlaydi, jun qoplami hurpayib turadi. Siydik ajralishi tezlashadi. Ba'zan so'lakajralishkuchayib, burun shilliq pardasi kataral yallig'lanadi va kon'yuktivit rivojlanadi. Jigarda yallig'Tanish jarayonlarini boshlanishi bilan or- ganizm nimjonlashib, quyvon tashqi muhitga e'tiborsiz bo'lib qoladi va uzoq yotadi. Ishtahasi yo'qoladi, qomi shishgan bo'lib, o'ng tomonini bosib ko'rganda og'riq sezadi. Ko'rinarli shilliq

pardalari sarg'ayadi, oyoqlari va bo'yin mushaklari shol bo'lib, qaltiray boshlaydi, so'ngra esa 7-10 kunda nobud bo'ladi.

Tadqiqot usullari va natijalari. Tadqiqotlarimiz Samarqand viloyatining Bulung'ur va Jomboy tuman- larida o'tkazildi. Ilmiy tadqiqot davomida eksperimen- tal, mikroskopik va statistik usullardan foydalanildi. Ka- sallikka gumon qilingan va kasallangan quyvonlarning 3-5 gr tezak namunasi suv bilan zichlik darajasi yarim suyuq holatga kelguncha aralashtirildi, sentrifuga pro- birkalariga suzildi va 1-2 daqiqa davomida sentrifugan- ing 1000-1500 tezlik/min davomida sentrafuga qilindi. Suyuqlik qismi to'kib tashlandi, cho'kmaga glitserin va osh tuzining to'yingan eritmasidan teng miqdorda tayyorlangan aralashmadan qo'shildi, sentrifuga probir- kasi yaxshilab chayqatilib, qaytadan 2 daqiqa davomida 1000-1500 tezlik/minutda sentrafuga qilindi. Suyuqlik yuzasiga qalqib chiqqan eymeriya ootsistalari simli ilm- oq bilan olinib, buyum oynasiga qo'yilib, mikroskopda tekshirildi. Tekshirilgan quyvonlarning tezak namunasi- da eymeriya ootsistalari mavjudligi aniqlandi.

Ushbu jadval ma'lumoti bo'yicha "Bo'riboy Mustaev zamin nur" F/X da parvarishlanayotgan 355 bosh quyvonlarning 24 boshida eymeriyalar bilan zararlan- ganligi tekshiruv natijasida aniqlanib, invaziyaning ek- stensivligi 6,2 % ni tashkil qildi.

Jomboy tumanidagi "Jomboy ko'chatchilik tomorqa xizmati" MCHJ da ko'paytirilayotgan 125 bosh quyvonlarning 36 boshi eymerioz bilan kasallanganligi koprologik usul yordamida aniqlanib invaziyaning ek- stinsivligi 28,8 ni tashkil etdi.

Tadqiqot natijalariga ko'ra kasallikni ikki tuman- dagi tarqalish holati, saqlash sharoiti, oziqlantirish va profilaktika tadbirlarini rejali amalga oshirish ko'rsat- kichlariga bog'liq bo'lib, "Bo'riboy Mustaev zamin nur" F/X da oxirgi zamonaviy texnologiyalardan un- umli foydalanganlik va oziqlantirish uchun boyitilgan qo'shimchalari mavjud oziqa berilganligi, profilaktika maqsadida eymerostatik vositalardan foydalanilganligi natijasida kasallik ko'rsatgichi nisbatan past ko'rsat- kichda bo'lsa, "Jomboy ko'chatchilik tomorqa xizmati" MCHJ esa invaziya ekstensivligi yuqori ko'rsatkichda qayd etildi, chunki ushbu MCHJ quyvonxonasida asrash uchun yetarli gigiyenik qulayliklar yaratilmaganligi, profilaktika maqsadida eymerostatiklarni qo'llamaslik va

oziqlantirish uchun sifatli omuxta yemdan foydalanilmaganligi asosiy sabab hisoblanadi.

Xulosa. Ushbu tadqiqot bo'yicha olingan ma'lumotlarga ko'ra "Bo'riboy Mustaev zamin nur" F/X da parvarishlanayotgan 355 bosh quyonlarning 24 boshida eymeriyalar bilan zararlanganligi tekshiruv natijasida aniqlanib, invaziyaning ekstensivligi 6,2 % ni Jomboy tumanidagi "Jomboy ko'chatchilik tomorqa xizmati" MCHJ da ko'paytirilayotgan 125 bosh quyonlarning 36 boshi eymerioz bilan kasallanganligi koprologik usul yordamida aniqlanib invaziyaning ekstensivligi 28,8 ni tashkil etdi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ахмадалиев, Н. Т, Хушназаров, А. Х., & Давлатов, Р. Б. (2023). ЦУЁН ЭЙМЕРОЗИНИНГ ЭПИЗООТОЛОГИЯСИ.
2. Berdiyevich, D. R., Khudoiyberdi o'g'li, K. A., & Ilhomovna, K. M. (2022). EPIZOOTOLOGICAL OF EIMERIOSIS (COCCIDIOSIS) OF RABBITS, TREATMENT AND PREVENTIVE MEASURES. *Лии. For. Res*, 65(1), 602-607.
3. Davlatov, R. (2023). КУЁНЛАРНИ АСРАШ, ОЗИЦЛАНТИРИШ, КАСАЛЛИКЛАРИНИ ДАВОЛАШ ВА ОЛДИНИ ОЛИШ. *inlibrary, uz*.
4. Давлатов, Р. Б., & Хушназаров, А. Х. (2022). КУЁН ЭЙМЕРИОЗИ ЭПИЗООТОЛОГИЯСИ ДАВОЛАШ ВА ПРОФИЛАКТИКА ЧОРА-ТАДБИР-ЛАРИ. *АГРОВ ИОТЕХНОЛОГИЯ ВА ВЕТЕРИНАРИЯ ТИВВИОТИЛМИЙ ЖУРНАЛИ*, 181-184.
5. Ergashov, S. I., Xushnazarov, A. X., & Davlatov, R. B. (2023). QUYONLAR EYMERIOZNI DAVOLASHDAKENG QO'LLANILADIGAN PREPARATLAR. *Journal of new century innovations*, 22(3), 58-64.
6. Khushnazarov, A. K., & Davlatov, R. B. (2023). DIAGNOSTICS OF RABBIT EIMERIOSIS. *Journal of new century innovations*, 22(3), 72-77.
7. O'G'LI, X. A. X. (2021). КУЁНЧИЛИКНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ДАВР ТАЛАБИ. *Veterinariya meditsinasi*.
8. Хушназаров, А. Х., Райимкулов, И. Х., Эшкораев, А. М., & Давлатов, Р. Б. (2023). КУЁН ЭЙМЕРИОЗИНИНГ КИМЁПРОФИЛАКТИКАСИ. *SCHOLAR*, 7(2), 56-62.
9. Хушназаров, А., & Давлатов, Р. (2023). Куён эймериозининг таркалиши ва патологоанатомик тахшиси. *in Library*, 7(1), 15-17.
10. Хушназаров, А., & Давлатов, Р. (2022). Куён эймериозини даволашда янги эймериостатикнинг самарадорлиги. *in Library*, 22(1), 28-29.
11. Хушназаров, А., & Давлатов, Р. (2022). Пастдартм ва ургут туманларида куён эймериозининг эпизоотик ҳолати. *in Library*, 22(1), 31-32.
12. Хушназаров, А., & Давлатов, Р. Б. (2022). Quyон eymeriozini davolashda vazuril preparatining samaradorligi. *in Library*, 22(2), 173-174.
13. Хушназаров, А. Х., Эшкораев, А. М., Ахмадалиев, Н. Т, & Давлатов, Р. Б. (2023). ЭПИЗООТОЛОГИЧЕСКИЕ ДИАГНОСТИЧЕСКИЕ И ПРОФИЛАКТИЧЕСКИЕ ДАННЫЕ ЭЙМЕРИОЗ КРОЛИКОВ. *Innovations in Technology and Science Education*, 2(7), 1068-1080.